

ความสำคัญของพุทธปรัชญาที่มีอิทธิพลต่อหลักการดำเนินชีวิตและสังคม*

IMPORTANCE OF BUDDHIST PHILOSOPHY THAT INFLUENCES PRINCIPLES OF LIFE AND SOCIETY

ศิริอัญญัก ศิรินนทวัชรกุล

Siriaunpak Sirinonwatcharakul

1113 หมู่ที่ 5 ต.หนองจะบก อ.เมืองนครราชสีมา จ.นครราชสีมา

1113 Village No. 5, Nong Chabok Subdistrict,

Mueang Nakhon Ratchasima District, Nakhon Ratchasima Province

Corresponding Author E-mail: namthang959@gmail.com

บทคัดย่อ

พุทธปรัชญามีอิทธิพลต่อความเชื่อของบุคคลตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในอดีตการดำเนินชีวิตเป็นไปตามความเชื่อและสังคม จะเห็นได้ว่ากิจกรรมทางสังคมล้วนแล้วแต่เกิดจากความเชื่อ เมื่อพระพุทธเจ้าประกาศศาสนาคำสอนของพระพุทธเจ้าได้แผ่เข้าไปยังจิตใจของสาวก และได้เกิดเป็นวิถีชีวิตแบบพุทธกิจกรรมทางสังคมก็เกิดขึ้น มีศาสนพิธีเข้ามาเกี่ยวข้อง กลายเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีและวิถีชีวิต แนวคิด แนวปฏิบัติ ระเบียบวินัย กฎหมาย ทั้งหมดนี้ล้วนได้รับอิทธิพลจากพุทธปรัชญาทั้งสิ้น การศึกษาเกี่ยวกับพุทธปรัชญาจึงเป็นการศึกษาที่สำคัญยิ่งที่จะทำให้ทราบถึงหลักการดำเนินชีวิตการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข

คำสำคัญ: พุทธปรัชญา, หลักการดำเนินชีวิต, สังคม

Abstract

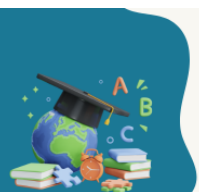
Buddhist philosophy has influenced the beliefs of individuals from the past to the present. In the past, life was based on beliefs and society. It can be seen that all social activities are based on beliefs. When the Buddha preached his religion, the Buddha's teachings spread into the hearts of his disciples and becomes as tradition, way of life, concept, practice, discipline and law. All of this is influenced by Buddhist philosophy. The study of Buddhist philosophy is an extremely important study in order to understand the principles of living life and living together in society in peace.

Keywords: Buddhist philosophy, principles of life, society

บทนำ

การศึกษาเกี่ยวกับปรัชญาเป็นการแสวงหาความจริง อันเกี่ยวข้องกับมนุษย์และโลก สากล หรือจักรวาลภายนอก โดยความแล้วก็คือการแสวงหาปรัชญาอย่างมีหลักการและเหตุผลนั่นเอง ในทางพระพุทธศาสนา การจัดรู้ของพระพุทธเจ้าถือว่าเป็นประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติเป็นอย่างมาก เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนแก่สาวก ได้มีสาวกรู้ธรรมตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และปฏิบัติตามแนวทางวิธีการที่พระพุทธเจ้าได้ปฏิบัติมา การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคแรกๆเพิ่มขึ้นอย่าง

*Received May 15, 2023; Revised June 20, 2023; Accepted July 25, 2023

รวดเร็วทำให้พระพุทธศาสนาแผ่กระจายไปทั่วชมพูทวีป ผู้คนในชมพูทวีปต่างให้ความสนใจและหันมาศึกษาพระพุทธศาสนาเพิ่มมากขึ้น โดยจุดที่สำคัญ ที่เป็นตัวหักเหให้ประชาชนในชมพูทวีปหันมาศึกษาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและเกิดความเชื่อศรัทธาในพระพุทธศาสนา ก็คือหลักพุทธปรัชญา หลักการของพุทธปรัชญาจะเป็น ปรัชญาที่มีลักษณะ ไม่ได้แย้งกับ หลักการอื่นๆ เป็นแบบปฏิบัตินิยม หรือสัจจะ ที่ผู้ปฏิบัติเมื่อปฏิบัติแล้วจะได้ผลตามนั้น สามารถทดสอบได้ด้วยตนเองไม่จำกัดระยะเวลาในการค้นหาหรือศึกษา ศึกษาเมื่อได้ปฏิบัติตามเมื่อไหร่ก็ได้ผลเมื่อนั้น ในทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า อากาลิโกคือไม่ประกอบด้วยกาล (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

หลักพุทธปรัชญา เป็นหลักแห่งสัจจะที่ปฏิเสธแนวคิดเก่า ปฏิเสธ แนวคิดเกี่ยวกับ เทวนิยม หรือ การปฏิบัติ อย่างไม่ถูกต้องตามหลักศาสนาที่มีมาอยู่ก่อน ไม่ยอมรับความสุดโต่ง แต่ยอมรับหลักการและวิธีการในการปฏิบัติซึ่งเป็นทางสายกลางที่เราเรียกกันว่ามัคค์แมก หลักการวิธีการเหล่านี้สามารถทดสอบได้และปฏิบัติได้จึงทำให้นักปรัชญา ในสมัยนั้นสนใจที่จะเข้ามาศึกษาในเรื่องที่เกี่ยวกับพุทธปรัชญา ว่ามีแนวทางและวิธีการอย่างไร เมื่อมีผู้คนเข้ามาศึกษาเป็นจำนวนมาก ก็เกิดเป็นวิถีชีวิตขนบธรรมเนียมประเพณีในการปฏิบัติ เช่น โปรรจะได้เห็นพระพุทธศาสนาเข้ามามีส่วนหนึ่งในการดำเนินชีวิตของเรา กิจกรรมทางสังคมต่างๆ ก็มีพุทธศาสนาพิธีเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

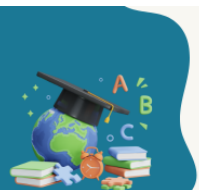
ด้วยเหตุนี้การศึกษาพุทธปรัชญา จึงถือว่ามีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและการดำเนินชีวิต ของบุคคล และสังคม การศึกษาพุทธปรัชญาจึงทำให้เราทราบถึง ลักษณะของพุทธปรัชญา หลักคำสอนที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับพุทธปรัชญา ความแตกต่างระหว่างพุทธปรัชญากับปรัชญาอื่นๆ ในศาสนาอื่น พร้อมทั้งแนวทางและวิธี ปฏิบัติตามหลักทางพระพุทธศาสนา

พุทธปรัชญาคืออะไร

หากจะมีคำถามว่าพุทธปรัชญาคืออะไร ก็ต้องทบทวน กันไปตั้งแต่เริ่มต้น ในการกำเนิดก่อเกิดพระพุทธศาสนา แต่ก่อนอื่นจะต้องทำความเข้าใจของหลักปรัชญาก่อนว่าปรัชญาก็คือการแสวงหาความจริงเกี่ยวกับมนุษย์โลกหรือสากลจักรวาลภายนอกตัวมนุษย์ด้วยการใช้เหตุผล และพุทธปรัชญา ก็คือ การแสวงหาเหตุผลโดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นตัวประกอบ ด้วยการคิดวิเคราะห์แยกแยะ ตามหลักโยนิโสมนสิการ คิดโดยอุบายแยบคาย (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เมื่อปรัชญาคือการแสวงหาความจริง ดังนั้นพุทธปรัชญาจึงเป็นการแสวงหาความจริง ตามหลักการทางพระพุทธศาสนาโดยการใช้หลัก ธรรม คำสั่งสอนที่เกี่ยวข้องกับความจริงคือสัจธรรมและการปฏิบัติคือจริยธรรม การศึกษาเกี่ยวกับพุทธปรัชญาจึงเป็นการศึกษาที่เกี่ยวข้อง กลับ ศาสนธรรม คือหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ไม่รวมถึงองค์ประกอบอื่นๆของทางพระพุทธศาสนา เป็นการศึกษาในลักษณะ วิเคราะห์เชื่อมโยง ใช้เหตุผลแสวงหาความจริงตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นหลักสัจธรรม (พระครูปลัด ธีรธมฺม ฐิตฺตฺตฺต, 2567)

จึงสรุปได้ว่าพุทธปรัชญา คือแนวทางและวิธีการในการแสวงหาความจริงที่เกี่ยวกับมนุษย์ อยู่ภายนอกตัวมนุษย์ โดยการคิดวิเคราะห์แยกแยะ การคิดเชิงเหตุผล ด้วยหลักการของปรัชญา แต่บูรณาการกับพระพุทธศาสนาโดยยึดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เป็นหลักสัจธรรม และในส่วนของจริยธรรมซึ่งเป็นแนวปฏิบัติ นำมาคิดวิเคราะห์แยกแยะ ในการแสวงหาความจริงด้วยหลักของเหตุผล หรืออาจจะเรียกว่าการแสวงหาความจริงตามแนวพุทธก็ได้

ลักษณะของพุทธปรัชญา

หลักพุทธปรัชญามีลักษณะที่เป็นการใช้เหตุผล ในเชิงจริยธรรม หากเราจะมองถึงหลักสัจธรรม ที่เห็นอย่างชัดเจน ในพระพุทธศาสนาก็คือหลักอริยสัจ 4 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2559) โดยหลังจากที่พระพุทธเจ้าได้แสวงหาโมกขธรรม จวบเป็นระยะเวลา 6 ปี ซึ่งได้แนวทางและวิธีการในการปฏิบัติ ที่จะทำให้เกิดการหลุดพ้นจากทุกข์ พระพุทธเจ้า จึงปฏิบัติตามแนวทาง และวิธีการที่ได้ค้นพบในขณะนั้น จนเป็นเหตุให้ พระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จากนั้นได้วางหลัก ของพระพุทธศาสนาไว้ ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว เราจะทราบกันว่าเป็นหลักคุณธรรมและจริยธรรม คุณธรรมก็คือธรรมะ ที่เป็นเครื่องประดับจิตใจ ให้บุคคลเป็นคนเหนือกว่าคน และจริยธรรมคือหลักของการปฏิบัติ ข้อควรปฏิบัติตามเมื่อปฏิบัติตามแล้วจะได้ผลเป็นสุข พร้อมกันนั้นพระพุทธเจ้าก็ได้ประกาศความจริงที่เรียกว่าอริยสัจ 4 ทุกข์ สมุทัย นิโรธมรรค หลังจากนั้นได้เผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนออกไปอีกเป็นวงกว้าง ทำให้ พุทธศาสนิกชนได้เข้าใจถึงหลักการที่แท้จริงแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา คำสอนทางพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าประสงค์จะให้สรรพสัตว์ได้รับทราบรับรู้และปฏิบัติตาม หลักคำสอนที่ อยู่ในใจของ เหล่าพุทธศาสนิกชน และเป็นที่ยึดถือ ได้นำมาเป็นวิถีชีวิตและแนวปฏิบัติ ก็คือหลักของไตรลักษณ์ ที่เชื่อว่าสรรพสิ่งเกิดมา ไม่เที่ยงแท้แน่นอนมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่มีข้อยกเว้นใดๆ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2559) ลักษณะของพุทธปรัชญาที่เราเห็นได้เด่นชัดคือ

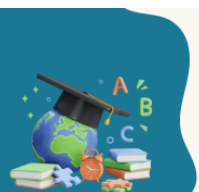
1. พุทธศาสนามุ่งแสวงหาความรู้เกี่ยวกับรูปแบบวิถีทางและอิทธิพลของตนที่มีต่อชีวิตและสังคม รวมทั้งการตีความหลักคำสอนต่าง ๆ พยายามตอบปัญหาพื้นฐานที่เกี่ยวกับชีวิต โดยการยึดหลักเอาศรัทธาเป็นหลักเป็นพื้นฐาน, ส่วนพุทธปรัชญามุ่งแสวงหาการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อพยายามเข้าใจตนเองและโลกโดยอาศัยเหตุผลเป็นหลักการและจุดยืนในการมองปัญหาต่าง ๆ

2. พุทธศาสนาไม่ได้ใช้เหตุผลอย่างเดียวมาอธิบายประสบการณ์ของชีวิต แต่อาศัยความงาม อารมณ์ และความรู้ความศรัทธาเป็นองค์ประกอบ เพื่อที่จะเข้าใจในหลักธรรมของศาสนา ส่วนพุทธปรัชญามีได้แสวงหาความชื่นชมและความงามในตัวของมันเองในการตรวจสอบ ทบทวน ไตร่ตรอง วิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ อาจจะมีเกิดความชื่นชมและความงามควบคู่ไปด้วย

3. พุทธศาสนาหมายความว่า จะต้องพิสูจน์ความจริง อันเป็นคำตอบปัญหาเรื่องชีวิต ซึ่งมีลักษณะเฉพาะตนในแต่ละศาสนาบางอย่างอาจจะสอดคล้องลงรอยกันกับวิธีการ กฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ และสังคมศาสตร์ แต่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ในทุกกรณี เพราะพุทธศาสนาเป็นเรื่องความเชื่อต่อสิ่งนอกเหนือกฎเกณฑ์เหนือธรรมชาติ, แต่พุทธปรัชญาพยายามหลีกเลี่ยงการพิสูจน์ตามแบบวิทยาศาสตร์ คงมุ่งแต่ค้นคว้าหาคำตอบ คือ ปัญหาที่เกิดขึ้นอันอาจเป็นเพียงคำอธิบายเบื้องต้น ซึ่งอาจได้รับการพิสูจน์โดยกาลเวลาอยู่แล้ว

4. พุทธศาสนายึดมั่นในเรื่องคุณค่าและข้อเท็จจริง ถือว่ามีมาในศาสนาเพราะทำให้การปฏิบัติตามหลักมีความหมาย แต่พุทธปรัชญามีปัญหาเรื่องคุณค่าและข้อเท็จจริงแสดงบทบาทแตกต่างกันกล่าวคือ พุทธอภิปรัชญาเกี่ยวข้องกับความจริงสูงสุด พุทธญาณวิทยาเกี่ยวข้องกับข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการแสวงหาความรู้ ส่วนพุทธจริยศาสตร์เกี่ยวข้องโดยตรงเกี่ยวกับเรื่องของคุณค่า และแต่ละประเภทของปรัชญาจะเน้นบทบาทของคุณค่าไม่ตรงกันอย่างไรก็ตาม หากเราถือหลักการอันเป็นสากลโดยทั่วไปซึ่งเป็นธรรมชาติของระบบแนวคิดในโลกทางตะวันออกแล้ว เราก็ต้องยอมรับว่า ศาสนากับปรัชญาไม่ว่าจะเป็นศาสนาอะไร ไม่อาจแยกออกจากกันโดยเด็ดขาดได้ ทั้งศาสนาและปรัชญาต่างมีข้อเหมือนกันคือ “เป็นผลผลิตของประสบการณ์ชีวิต” (พระครูปลัด ธีรบุ วรศัสตรา, 2567)

นอกจากนี้ยังมีหลักของอริยสัจ 4 คือทุกข์ สมุทัย นิโรธมรรค ที่เป็นหลักสัจธรรม นำไปสู่การแก้ปัญหาที่ถูกต้องแม่นยำ ทางสายกลางคือแนวทางและวิธีปฏิบัติที่เราเรียกว่ามรรคมีองค์ 8 ที่เข้าใจกันว่าเป็นทางสายกลาง นำผู้ปฏิบัติให้เข้าถึงหรือบรรลุธรรม บรรลุถึงความดีได้ อีกประการ หนึ่ง คือกฎแห่งกรรม ที่

แสดงให้เห็นว่าเมื่อ ทำอย่างไรก็ได้ผลอย่างนั้น ผลของการกระทำเราจะเรียกว่าวิบาก เมื่อทำดีก็จะได้ รับผลดีคือมีสุขะวิบาก เมื่อทำชั่วหรือทำเร็วก็จะได้รับผลที่ไม่ดีคือทุกข์วิบาก ต้องทนทุกข์ทรมานกับผลที่ตนเอง ได้กระทำ การเข้าใจในหลักของกรรม ยังโยงไปถึงวงจรแห่งชีวิตและการเป็นอยู่ของสรรพสิ่ง ก็คือ การเวียน วายตายเกิดกฎแห่งกรรม จะสิ้นสุดลงได้ ก็ต่อเมื่อตัดวงจรการเวียนวายเป็นเหตุ เกิด เข้าสู่พระนิพพาน เข้าสู่ความ เป็นอรหันต์ เมื่อยังไม่บรรลु ก็ยังต้องเวียนวายเป็นเหตุ เกิด ประสบกับสิ่งที่ป็นสังขารก็คือ ไตรลักษณ์ 3 อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ประสบกับความทุกข์ ทั้งทางกายและทาง ใจ อยู่อย่างนั้น อย่างไม่มีที่สิ้นสุด)

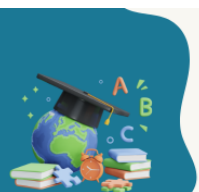
พุทธปรัชญากับการดำเนินชีวิตและสังคม

พุทธปัญญากับการดำเนินชีวิตของคนในสังคมมีความเกี่ยวข้องกันเป็นอย่างยิ่ง เมื่อการเป็นอยู่ของ บุคคล ต้องสื่อสารกันด้วยความจริง อยู่ด้วยสภาพความเป็นจริงของสังคม สังคมจึงแสวงหาความรู้ อยู่เสมอ เพื่อนำมาเป็นข้อมูลในการ หาแนวทาง ดำเนินชีวิต ที่ถูกต้องเหมาะสม และเกิดการพัฒนา วิถีชีวิตของคนใน สังคม ได้รับอิทธิพลมาจากพุทธปรัชญา จากหลักทางพระพุทธศาสนาที่เป็นตัวกำหนดจิตวิญญาณชีวิตและ จิตใจของผู้คน ให้ปฏิบัติตาม เราจะเห็นได้จากการที่ มีศาสนาพิธีเข้ามาเกี่ยวข้อง กับวิถีชีวิตของคนในสังคม มี การทำบุญในโอกาสต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น บุญพิธีเรื่องกุศลพิธี ที่เกิดขึ้นในกลุ่มของพุทธศาสนิกชน พร้อมกันนั้น ในการตรากฎหมายและข้อบัญญัติต่าง สำหรับ เมืองหรือประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา หลักการวิธีการ และข้อบัญญัติต่างๆ ก็จะมีผลสอดคล้อง กับหลักพุทธปรัชญาเช่นเดียวกัน เพราะได้รับอิทธิพล มาจาก พุทธ ปัญญานั้นเอง เช่นการเชื่อในหลักกรรม ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว นำไปเป็น ระเบียบข้อปฏิบัติ ขององค์กรต่างๆ ทั้ง ภาครัฐและเอกชน พร้อมกันนั้นการกำหนดมาตรฐานจริยธรรม ของหน่วยงานภาครัฐก็ยังคงมีความเกี่ยวเนื่อง และสอดคล้องกับหลักการทางพระพุทธศาสนาหรือหลักพุทธปรัชญาเช่นเดียวกัน เช่นการยึดมั่นในความ ถูกต้อง และจริยธรรม (ราชกิจจานุเบกษา, 2562) ได้รับการถ่ายทอดมาตรง แสดงให้เห็นว่า สังคมได้ให้ ความสำคัญกับพุทธปรัชญา และพุทธปรัชญาก็เข้ามามีส่วนในการดำเนินชีวิตของคนในสังคมอย่างหลีกเลี่ยง ไม่ได้ ถูกหล่อหลอมเป็นเนื้อ นึ่ง อันเดียวกัน จนไม่ทราบว่ามีต้นสายปลายเหตุมาอย่างไร

วิถีชีวิตของคนในสังคม ในกลุ่มของผู้นับถือพระพุทธศาสนา ก็จะมีลักษณะที่เป็น การเป็นอยู่ อย่าง สงบสุขสันติ ปฏิเสธความรุนแรง เน้นการใช้ความรู้ ไขมันสมองมากกว่าการกระทำหรือทำร้ายซึ่งกันและกัน ประหัตประหารซึ่งกันและกัน แต่หลายครั้ง มีเรื่องราวความรุนแรงที่เกิดขึ้นในประเทศ สงครามกลางเมือง หรือแม้แต่การชุมนุมเพื่อเรียกร้องสิทธิบางประการ ของกลุ่มคนในสังคม อาจจะมองว่าทั้งพุทธปรัชญาไปเสีย แล้ว แต่ในทางดำเนินการ ความรุนแรงดังกล่าวก็ยังได้รับอิทธิพล มาจากพุทธปรัชญา ทำให้การชุมนุมหรือ ความรุนแรงนั้นลดลงเป็นอย่างมาก จากการที่ ผู้คนที่เข้าไปชุมนุมเรียกร้องสิทธิ นั้น มีหัวใจอันเดียวกันคือนับ ถือพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน เมื่อไม่มีความแตกต่างทางศาสนา ในแง่มุม หนึ่ง ทุกคนที่มาชุมนุมมีหลักการ แนวคิด ที่สอดคล้องกัน ในทางพระพุทธศาสนา ทำให้การตกลง ทำได้ง่ายขึ้น และลดการประจันหน้าหรือการ ปะทะกันที่ให้เกิดความรุนแรงลงได้

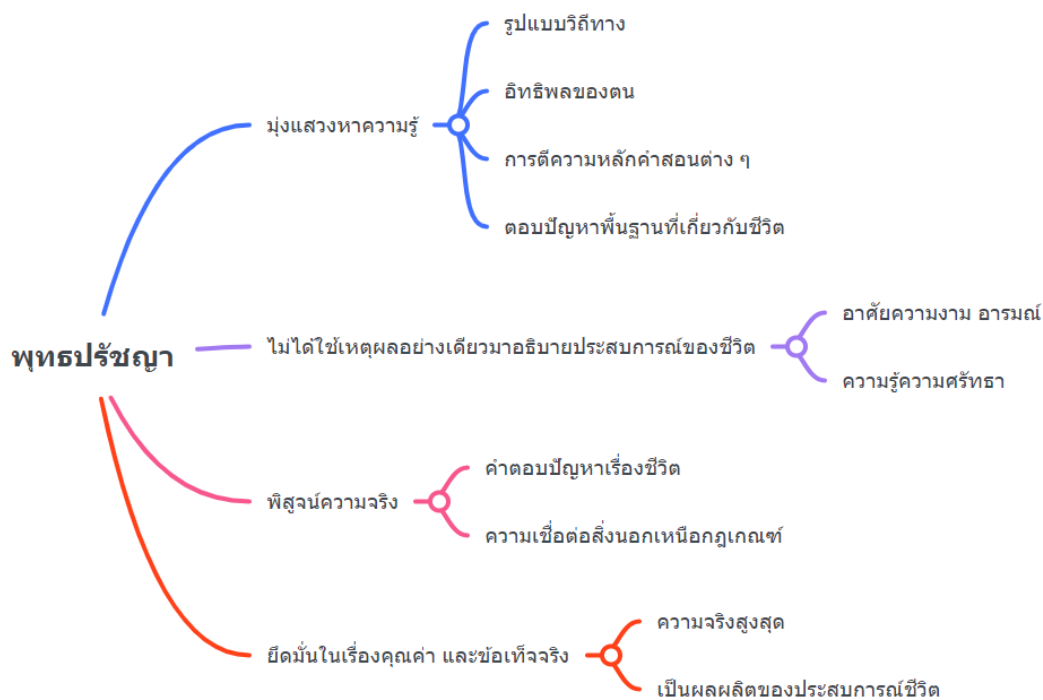
สรุป

การศึกษาพุทธปรัชญาทำให้ทราบถึงแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง หลักธรรมทาง พระพุทธศาสนาไม่ใช่แนวคิดทฤษฎีหรือหลักการแต่เป็นสังขารที่ปฏิบัติได้ให้ผลได้ไม่จำกัดกาลเวลา เมื่อผู้ ปฏิบัติได้ปฏิบัติตามก็จะได้รับผลดังที่ปฏิบัติ พุทธปรัชญาจึงมีอิทธิพลต่อความเชื่อของบุคคล กิจกรรมทาง สังคมในปัจจุบัน เกิดจากการหล่อหลอมความเชื่อศาสนาเข้าเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่ถือปฏิบัติกันมาอย่างซ้ำ

นาน เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้และประกาศศาสนา ก็ได้มีสาวกบรรลุตาม ทำให้สังคมเริ่มเกิดขึ้นและแผ่ขยาย กลายมาเป็นสังคมชาวพุทธที่มีวิถีชีวิตเรียบง่าย สงบสุขตามแบบฉบับของพระพุทธศาสนา แม้แต่ระเบียบวินัย ทางสังคม กฎหมาย ก็ได้รับอิทธิพลจากพุทธปรัชญา ประเทศไทยในฐานะที่ได้รับพระพุทธศาสนา และมีผู้นับ ถือจำนวนมาก รูปแบบของการดำเนินชีวิตและกิจกรรมทางสังคมก็ได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา

ภาพที่ 1 องค์ความรู้

เอกสารอ้างอิง

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2559). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 34, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต).
- “พระราชบัญญัติมาตรฐานทางจริยธรรม” ราชกิจจานุเบกษา. (2562) : 2.
- พระครูปลัด ธีร บ วงศ์ วิชา. พุทธปรัชญาคืออะไร. สืบค้น 10 มีนาคม 2567 จาก <https://www.gotoknow.org/posts/677761>.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 10. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 11. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 21. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 4. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

